

579

PAPERS

RESPECTING THE

SETTLEMENT OF CIRCASSIAN EMIGRANTS

IN

TURKEY.

*Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, in pursuance of their
Address dated June 6, 1864.*

LONDON:
PRINTED BY HARRISON AND SONS.

1864'de sürgün edilen Kafkasyalı göçmenler hakkında hazırlanan raporların derlendiği kitapçığın kapağı.

Milel ve Nihal Geleneğinden

Bir Sürgün Hikâyesi

Kuzeybatı Kafkasya'da yaşayan bölge halkı ile Rusya İmparatorluğu arasında (1830-1864) yaklaşık 34 yıl devam eden bir savaş yaşanır. 1859'da direniş lideri Şeyh Şamil'in esir edilmesiyle savaşta dengeler Ruslar lehine değişir. 1856 Paris anlaşması sonrasında Osmanlı'nın da bölge halkını yalnız bırakması Rusların elini güçlendirmiştir.

1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkesler deniz yoluyla, Kafkasya'da, Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vd. limanlardan bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indirilir. 1865-1866 sürgünü ile Osmanlı-Rus harbinden sonraki 1878 tehirci kara yoluyla gerçekleştirilir. Deniz yoluyla gerçekleştirilen tehirci sırasında kullanılan teknelerin birçoğunun Karadenizin azgın sularında battığı; bir kısmının mürettebatının yolcuları denizin ortasına döktükten daha fazla para kazanmak için geri dönerek yeni yolcular alma yoluna gittikleri; karaya çı-

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
cilt 5 sayı 3 Eylül – Aralık 2008

kanların Osmanlı'nın bu denli büyük gücü kaldırabilecek altyapı hazırlığının olmaması nedeniyle karada, limanlarda öldükleri anlatılmaktadır. Balkanlara giden Çerkesler daha sonra Batılı devletlerin de bastırmasıyla ikinci bir tehciye maruz kalarak Anadolu, Suriye ve Ürdün'e gönderilirler.

Sürgün yolunda çekilen çileler, yolda ölenler ve feci durumları Trabzon'daki Rus konsolosunun, tehcir işlerini idare etmekte olan General Katraçef'e yazdığı raporda şöyle anlatılır: "Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkes geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım."¹

Fiilen 1800'lerin başlarında başlayan Kafkas halkları sürgünü Rusların son direnişçi grup Aibga topluluğuna 12 Mayıs 1864'te boyun eğdirmeleri üzerine 21 Mayıs 1864'de resmen başlar. Bu tarihten itibaren insanlar zorla gemilere, filikalara ve kayıklara doldurularak Anadolu limanlarına ve bir anlamda ölüme gönderilirler. Zira limanlara sağ salim ulaşmayı başarsalar bile bu defa da orada kendilerini bekleyen sıkıntılar vardır. Kuşkusuz Kafkas halkların yaşadığı bu dram Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilme sürecinde yaşanan dramların en acıklılarından birisi olmakla birlikte tek değildir. Sürgün, tehcir ve zorunlu iskâna maruz kalan birçok Osmanlı halkı söz konusudur.

Aşağıda okuyacağınız rapor 1864'de kırık dökük teknelerle Samsun limanına ulaşmayı başaran insanların yaşadığı dramı anlatan bir gözlemcinin raporudur.

336 ¹ İ. Berkof, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s.529.

Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Kurulu'na Rapor²

Samsun, 20 Mayıs 1864

Baylar, Samsun'a 6 gün önce geldim. Kentin ve talihsiz göçmenlerin içinde buldukları durumu tarif etmeye sözcükler yeterli değil. Kentin hanlarında, harabe binalarında ve ahırlarında yığılan Çerkeslerden (8.000 ila 10.000 kadar) gayri, Irmak ve Derbent'teki kamptan gelen 30.000'i aşkın insan meydanları doldurmakta, caddeleri tıkamakta, sahipli arazilere girmekte, her yeri işgal etmekte ve gün boyu buralarda kaldıktan sonra ancak gün batımından sonra ortalıktan çekilmektedir. Kapı eşiklerinde, dükkân önlerinde, yolların-meydanların orta yerlerinde, bahçelerde, ağaç diplerinde, her yerde, hasta, ölmek üzere ve ölmüş insanlar dolu. Göçmenlerin bulunduğu her yer, her sokak köşesi, uğradıkları her bir nokta bir enfeksiyon yatağı haline gelmiştir. Karantina bürosunun birkaç adım ötesindeki ancak 30 kişi alabilecek bir depo binası önceki güne kadar hepsi hasta veya ölmek üzere olan 207 kişiyi barındırıyordu. Ben bu bulaşıcı hastalık yuvasını boşaltmayı üstlendim. Bu korkunç izbenin içine girmeyi hamallar bile reddetti. Oradan, değerli iş arkadaşım Ali Efendi'nin yardımı ile çürüme halinde birçok ceset çıkarttım. Bu olay kentte kalmalarına izin verilen göçmenlerin acıklı durumu hakkında bir nebze fikir verebilir. Trabzon'da gördüklerim Samsun kentinin sergilediği ürkünç manzara ile kıyas kabul etmez.

Kamplar ise bundan daha az iğrenç bir manzara sergilemiyor. 40.000 ila 50.000 kişi, kesin bir yoksulluk içinde, hastalıkların salgını altında, büyük kısmı ölüp giderek, başlarının üzerinde bir çatı-

² "Report to the Board of Health of the Ottoman Empire, Samsun, May 20, 1864" başlıklı bu rapor Sağlık Müfettişi Barozzi tarafından hazırlanmış ve söz konusu rapor *The Times*'in 13 Haziran 1864 tarihinde yayınlanmıştır: "The Sanitary Inspector on Service, Barozzi 'The Circassian Exodus', *The Times*, June 13, 1864, page 10." Bu ve benzer belgeler için bk. http://www.circassianworld.com/Circassian_Emigrants.html ve <http://www.circassianworld.com/pdf/CircassianSettlement.pdf>.

dan, ekmekten ve mezardan bile mahrum, buraya atılmış durumdadır.

Mutasarrıfı, donup kalmış ve böylesi bir acil durumda ne yapacağını bilemez durumda buldum. Ata Bey'in ne parası var ne de kredisi. Ölüleri kaldıran adamlara ödeyecek parası bile yok. Pazarda ona peşin parasız hiçbir şey verilmiyor. Kefen için birkaç metre kaput bezi bile. Göçmenlerle ilgilenecek hiç kimse yok. Ölüleri gömmek için bir düzenleme yok. At yok, araba yok, tekne yok, hiçbir şey yok.

Büyük çoğunluğu günlerdir bir şey yememiş olan göçmenleri beslemek için derhal çare bulmak gerekiyordu. Birçok mısır tüccarına ve özellikle de Bay Serkis Kirorkyan'a başvurduğum. Onları Mutasarrıfı ile bir araya getirdim. Şimdi onların sağladığı unu kullanmaktayız. Benimle birlikte buraya gelen İsmail Bey her bir göçmene günde 50 Dram (yaklaşık 200 gr. Ç.N) ekmek verilmesini gözetiyor. Ayrıca, bir miktar da hint mısır unu buldum ve bu kısıtlı olanaklarla 70.000 ila 80.000 sürgüne biraz rahatlık sağlayabildik.

İkinci sorumluluğum ölülerin kaldırılması için bir düzenleme yapmaktı. Bunun için karantina bürosunun sandığına başvurmam gerekti. Orada birkaç yüz lira buldum. Sonra kentin boşaltılması ve limandaki 11 gemi ve 7 büyük sandalda bekletmekte olduğum Çerkeslerin karaya çıkarılması için girişimde bulundum. Yolcular kentten birkaç mil uzaktaki Kumcuca'da karaya çıktılar. Buraya son üç günde kentteki kovuklardan çıkardığım 3.000 ila 4.000 kişiyi yolladım. Kentin boşaltılmasına devam ediliyor, ancak sandığın kaynakları da tükenmek üzeredir.

Çözmek zorunda olduğumuz sorun mutlak para ve polis gücü yokluğudur. Hükümet kargaşayı önlemek için parasal desteği ve bir polis gücünü sağlamakta acele etmelidir. Şu an burada, yiyecek ekmeği olmayan 70.000 ila 80.000 kişi bulunmaktadır ve bunların kargaşa yaratabilecek davranışlarını denetim altına alabilecek hiç kimse yoktur. Keşke Ekselans Büyük Vezir buraya gelip bu kadersiz kentin ve kampların sergilediği manzarayı görebilseydi.

Türk Hükümetinin bu kadar büyük bir nüfusu başka bir yere çabucak taşımalarının kolay olmadığını bilincindeyim. Ne var ki, göçmenler için gerekli para miktarını yollayarak Mutasarrıfa yardımcı olabilecek de yalnızca Hükümettir. Parayla kent ve Irmak boşaltılır, göçmenler Kumcuca veya Derbent'te sağlıklı kamplara yerleştirilebilir, giyecek, çamaşır, sabun hemen satın alınabilir, erzak temini garanti edilebilir. Bir kez daha yineliyorum: Burada 70.000 ila 80.000 göçmen var. Birkaç güne kadar bu sayı ikiye katlanacaktır. Böylesine büyük bir insan kitlesi nasıl denetlenebilir? Nasıl beslenir ve gereksinimleri nasıl karşılanabilir? Bu göçün bu şekilde kendi haline bırakılması gerçek bir felaket olacaktır.

Limanda, 10.000 Çerkes'i İstanbul Boğazı ağzındaki büyük limana taşıtmak amacıyla kiralamaya teşebbüs ettiğim 10 ila 20 büyük tekne var. Kaynak yetersizliği nedeniyle yola çıkmalarını ertelemek zorunda kaldım.

Sonuç olarak, Mutasarrıfın hiç parasının olmadığını belirtiyorum. Burada günlük ekmeğe gereksinimi olan 70.000 ila 80.000 kişi vardır ve burada yeterli unumuz olsa bile mevcut fırınlar yeterli olmayacaktır; peksimete gereksinimiz vardır. Açlıktan ölenler vardır ve dört gündür günlük tayınlarını alamayanların sayısı da çok fazladır.

Görevli sağlık müfettişi, Barozzi ,
"Çerkes Göçü", The Times, 13 Haziran 1864, Sayfa 10.

